

Gárdonyi és az iskolai irodalom

Sok szempontból talán célszerűbb lenne Gárdonyi Géza és a gyermekirodalom kapcsolatát vizsgálni, elemezni, ám ha van regény, amely iskolai irodalomként, „kötelező olvasmányként” vált klasszikussá, az bizonyosan Gárdonyi nagyregénye, az *Egri csillagok*. Tanulmányomban részben ennek az okát keresem, másrészt szeretném bemutatni azt a sajátos helyzetet, még inkább viszonyt, amely e könyv, valamint a(z) egykori és jelenlegi) diákok között fennáll.

Mindenekelőtt érdemes néhány szót ejteni az „iskolai irodalom” fogalmáról: értelmezésemben azok a könyvek tartoznak ide, amelyek nem is feltétlenül gyerekönyvek (bár többnyire azok), ám az iskolai irodalomtanítás kánonjában generációkon át megmaradtak. Ilyen akár a *Tüskevár*, akár *A Pál utcai fiúk*, a nem gyerekönyvek közül pedig a *Légy jó mindhalálig* vagy épp *A kis herceg*. (Hogy utóbbiak miért *nem* gyerekönyvek, itt és most nem részletezem, megtették már mások.)

Hogy elemzésem tárgya szinte kizárólag egyetlen regény, nemcsak terjedelmi korlátokkal indokolható. Bár akár *A látbatatlan ember*, akár az *Isten rabjai* megérdemli a kutatók figyelmét, ezek hatása, jelenléte az iskolai kánonban nyilvánvalóan nem mérhető Bornemissza Gergely történetéhez.

Kevés különösebb regénye lehet a ki nem mondott, de néha akár le is írt magyar iskolai irodalmi kánonnak, mint Gárdonyi Géza *Egri csillagok*ja. Miközben terjedelme és egyéb – később részletezett – okok miatt valójában kevesen olvassák végig élvezettel, a kötet meglehetősen egyértelműen lett az olvasók szavazatai alapján 2005-ben Magyarország Nagy Könyve. (Ugyanerről az ellentmondásról egy 2009-es felmérés kapcsán is szót ejtek még.)

S ha már ellentmondás: *A magyar irodalom története* Gárdonyi-fejezetét író Mezei József értékelése szerint a szerző „szándékában és terjedelmében egyaránt nagy műve” (Mezei 1965: 910) mesés történet, mely „nagyon szép”. „Szórakoztat, tanít, nevel, igazi történelmi olvasmány, remekbe sikerült ifjúsági regény. A hősi, romantikus regény-műfajban, természetesen a példakép Jókain kívül, csak Rákosi Viktor előzi meg *A korhadat fakesztekkel*.” (Mezei 1965: 911)

Az a Rákosi Viktor, akiről ugyanebben a könyvben néhány oldallal később ezt olvashatjuk: stílusa mesterkéltén naiv, jellegzetesen epigon stílus, s kevés tehetsége volt megszabadulni az iskolai hagyományoktól... (Gergely 1965)

S még egy adalék: a korábban említett Mezei József, aki kifejezetten pozitívan nyilatkozik az *Egri csillagokról*, és szerzőjét korszerű felfogásúnak minősíti, e fejezetben mindvégig hibásan írja le a könyv címét, helytelenül névelőt téve elé: „Az egri csillagok”...

Ez a kettőség nemcsak az utókor sajátos viszonyulása a regényhez s általában Gárdonyihoz. Művészi minőségét, értékeit már a kortársak is megkérdőjelezték, nehezen ismerték el. Ady majdnem tucatnyi évvel az *Egri csillagok* megjelenése után írja le, nem is a regényről: „Szeretnék végre egy

nálamnál jóval öregebb íróat fölfedeztetni.” [...] „És most sem akarok fárasztó és utálatos meakulpázást végezni csupán, de tartozom valamivel a magam jobb belátásának s a Gárdonyi nagyszerű íróságának, szóval megint és önzőn önmagamnak. Most látom és tudom, hogy Gárdonyi látva és tudva most »érkezett be« s hogy üdvözölni őt és megkövetni nem is olyan nagy szégyen. Talán a kiadója nevetni fog gúnyosan az enyémre, talán maga Gárdonyi is elszokott attól, hogy még csak légius érdekeltség nélkül is, egy kevéssel ifjabb író áradozzék előtte. Soha és senki ilyen könnyen, ilyen összetett filozófiával, ilyen kedvesen magasról, ilyen poétasággal magyarul nem mesélt, mint a legújabb Gárdonyi.” (Ady 1912: 970)

Ugyanitt Gárdonyi megkapja „a magyar Dickens” minősítést is Adytól – elsősorban „bölcserűjéért”. De a költő is – meglehetősen önkritikusan – elismeri, hogy dicsérete régi adósság törlesztése, még inkább jóvátétel a korábbi kritikákért, el nem ismerésért.

Mi lehetett az oka, hogy a közvetlen kortársak rajongása nem mérhető a kései utódokéhoz? Ezt ma már nehéz lenne pontosan megindokolni, ám sejtéseink azért lehetnek. Egyrészt az *Egri csillagok* stílusával, történetével nyilvánvalóan nem *előre felé* mutat a 20. század elejéről, inkább vissza, Jókai felé kacsingat. Gárdonyi regénye valóban inkább a kései romantika terméke (Komáromi 1999), mint a *Nyugat* prózairóinak előzménye. Már a műfaja – nevezük akár történelmi, akár karrierregénynek – is inkább erre utal, ahogy a „népmesei főhős” szerepeltetése is.

Az sem mindig használ egy könyv reputációjának, ha viszonylag egyértelműen „ifjúsági regény” besorolást kap. És ebből nem feltétlenül a „magas irodalom” rajongóinak általában hibás érvelésére következtethetünk („a gyermekirodalom tanítani való, abban esztétikai érték nem nagyon van”), de önmagában az a tény, hogy egy mű a fiatalabbak számára is elérhető, megközelíthető, mintha máris kevésbé érdekessé, értékessé tenné a felnőtt olvasó számára. Tényező lehet még az is, hogy miközben alapjaiban történelmi hitelességű művet írt, közben „Gárdonyit annyira magával sodorja a romantikus hév, hogy történelmi anakronizmusokat is megenged magának” (Komáromi 1999: 160).

De vajon egyértelműen kimondhatjuk-e, hogy az *Egri csillagok* viszonylag hamar a kamaszok könyvespolcára került? Nos, erre a kérdésre határozott „igen” a válasz. Pintér Jenő 1922-es felmérése (idézi Komáromi 1998) szerint a középiskolások körében Gárdonyi a harmadik legnépszerűbb szerző. Ötven év múlva (Nagy Attilát idézi Komáromi 1998) pedig még mindig a második. Karl May mögött, de jócskán megelőzve például Jókait. (Ő ekkor hetedik a listán.)

Ha ezt figyelembe vesszük, semmi különös nincs abban, hogy az *Egri csillagok* évtizedek óta nem „kopik ki” az iskolákból, immáron generációk nőttek fel Dobó és társai kalandjain.

És itt érdemes elidőznünk egy kicsit a korábban említett, A Nagy Könyv című játéknál. A programsorozat befejeztével, 2003-ban a felületes szemlélő akár nagy elégedettséggel állapíthatta meg: lám, a mindenkori oktatáspolitikai remekül választotta ki (vagy inkább: sugallta) a kötelező olvasmányait, hisz azok közül több is előkelő helyen szerepelt az országos felmérés népszerűségi listáján, egy pedig – épp Gárdonyi nagyregénye – meg is nyerte azt. Csakhogy

épp az egész program magyarországi atyja, Békés Pál beszélt arról többször is a „toplista” kapcsán, hogy azt nézve, elemezve ne hagyjuk magunkat becsapni. Miközben ugyanis egy érett, az értékekre fogékony hazai átlagolvasó képe látszott kirajzolódni a rangsorból, az igazság aligha ez volt. Ahogy Békés fogalmazott, a szavazók nem arra a regényre voksoltak, amelyet valójában szerettek, inkább arra, amelyiket „*illik szeretni*”. Ráadásul egy kicsit későbbi (2005-ös) felmérésből kiderült: hazánkban a harmadik évezred olvasóképes lakosságának közel kétharmada évente egy könyvet sem olvas el (Nagy Attila 2006). Vagyis jogosnak tűnik az a félelem is, hogy a szavazásnál sokak számára – utolsó könyvélményként – eleve csak iskolai könyvek jöhettek számításba. Ezeket, ha nem is olvasták, valamelyest legalább ismerték...

Ezek után már végképp nem kell csodálkoznunk annak a felmérésnek az eredményén, amelyet a Magyar Olvasástársaság képviselőjében végeztünk 2009-ben, közel 150 magyartanár megkérdezésével. A kérdőívvel a kötelező olvasmányokkal kapcsolatban vizsgáltunk, az eredményekből ezúttal csak azokat citáljuk, amelyek Gárdonyi kapcsán érdekesek lehetnek.

Rögtön egy nagyon jellemző adat: az *Egri csillagokat* a megkérdezett magyartanárok 93%-a adta már föl kötelező/házi olvasmányként, ennél többször (minimális különbséggel) csak *A Pál utcai fiúk* szerepelt a listán. (Nem lényegtelen adat: azok a könyvek, amelyeket a tanárok legalább 10%-a megjelölt – hét ilyen van –, mind 80 évnél „idősebbek”.)

Ugyanez a két könyv szerepelt az élen, amikor azt kérdeztük meg a pedagógusoktól, melyik regényeket szerették legjobban a feladottak közül a diákok. Itt azonban már nagy különbség van Molnár Ferenc és Gárdonyi klasszikusa között. Míg előbbit a válaszadók 70%-a jelölte meg legkedveltebb kötelezőként, utóbbit mindössze 24% (Gombos 2009).

A dolog akkor lesz igazán érdekes, ha az ellentétes kérdés válaszait is megnézzük, vagyis hogy melyik könyve(ke)t olvasták el legnehezebben, melyiket szerették legkevésbé.

A rangsor első két helyezettje aligha meglepő: *A kőszívű ember fiait* a *Légy jó mindhalálig* követi. Ám a dobogóra itt is „felfért” az *Egri csillagok*... A tanárok majdnem 10%-a jelölte meg a diákok által legkevésbé kedvelt kötetként.

Az ellentmondás – hogy szerepelhet ugyanaz a könyv a kedvencek és a nem kedvelt regények között is – csak látszólagos. Mivel valójában hét könyv közül lehetett választani, pusztán matematikai alapon is várható volt az „átfedés”. Másrészt a regény bizonyos sajátosságai miatt ez nem is annyira meglepő. Fenyő D. György egy közelmúltbéli konferencián mesélte, hogy amikor felsőseivel e könyvvel foglalkoztak, a konstantinápolyi kaland vízvázolástónak bizonyult. Az osztály lányai szerint *addig* volt érdekes a történet, a fiúk szerint csak *onnantól*... S akkor nem szóltunk még a nyelvezetről vagy épp a terjedelemről, amely nemcsak a kevésbé gyakorlott olvasót teszi próbára. Hiszen egy ötödikes diáknak átlagos olvasási tempó mellett 167 nap szükséges a regény elolvasásához (Benczik 1999).

Egy manapság egyre többen emlegetett témához érkeztünk el: ideje lenne „lecserélni a kötelezőket”? Bizonyos klasszikusokat – akár az *Egri csillagokat* is – „el kell engednünk”?

Mások a kérdést így tették föl: a *Harry Potter* vagy az *Egri csillagok* lenne-e jobb iskolai olvasmány?

Utóbbi kérdésre egyértelmű válaszom van: *mindenki számára kötelező* jelleggel egyik sem, de a kérdés önmagában rossz, és meglehetősen félrevezető. (Például azt sugallja, hogy nagyjából ez a két regény(típus) jöhet csak számításba.)

Gárdonyi regényének értékeihez aligha fér kétség. Ha a „hogyan kell történelmi regényt írni?” kérdést ma feltenné valaki, arra még mindig az lenne a pontos válasz: lásd Gárdonyit, lásd az *Egri csillagokat*.

A könyv a nemzeti történelem, mitológia egy fontos epizódját idézi meg, mi több, a törökök elleni küzdelmet leginkább éppen ebből a regényből ismerjük meg (Fenyő D. 2013). Ráadásul azzal, hogy gyermekkortól kísérhetjük végig a főhős útját, az azonosulás is könnyebb az ifjú olvasó számára.

Az azonban ugyancsak fontos kérdés lehet, számít-e, hogy a diákjaink örömmel, értve, élvezve olvassák el a könyvet, vagy *túlesnek* rajta, esetleg épp a rövidített vagy filmes változathoz nyúlva. Vagy egy ilyen, „kötelező” olvasmány-nál ez nem lehet szempont? Vannak iskolai feladatok, amelyeket egyszerűen *muszáj* teljesíteni?

A felvetés kötetnyi elemzést is megérne, tömör válasz talán nincs is. Amit én – Gárdonyi apropóján is – fontosnak tartanék leszögezni: a *kötelező* olvasmányok helyett sokkal inkább *közös* olvasmányokról kellene gondolkodnunk (lásd erről még: Gordon Györi 2009). Olyan regényekről, amelyek egy-egy iskolai csoport (nem feltétlenül egy egész osztály!) számára témát adhatnak beszélgetésekhez, feladatokhoz vagy épp vitákhoz. Felső diákjaink egy része (már nem is biztos, hogy a nagyobb része...) képes elolvasni Gárdonyi nagyregényét. Ha nem hatodikban, hát egy vagy két évvel később. Számukra, ha az *Egri csillagok* kimaradna, „a közös kulturális alap gyengülne meg” (Fenyő D. 2013: 72). Ám nem biztos, hogy azokkal szemben is ugyanezt az elvárást kell megfogalmazni, akik – remélhetőleg csak egyelőre – nem tudják értő olvasóként, a kaland izgalmát átélve, a nyelvezet szépségét élvezve befogadói lenni Gárdonyinak.

A tét nagyobb, mint gondolnánk. Egy 2012-es, középiskolások körében végzett felmérésünk szerint a kamaszok több mint 40%-a szerint a „Szerintem az irodalmi szövegek...” kezdetű mondat befejezése: „nehezen érthető”. (35%-uk szerint az irodalmi szövegek feltétlenül régiiek...) (Gombos 2013)

Vagyis az iskolai irodalom kiválasztóinak – legyenek azok a tantervek készítői vagy maguk a pedagógusok – több szempontot kell figyelembe venniük, mint korábban. S ezzel együtt persze mindent el kell követniük azért, hogy Gárdonyit – vagy épp Jókait vagy Fekete Istvánt – el tudják olvasni, meg tudják szeretni a gyerekek. Ehhez egyrészt tudatosabban kell segítenünk az olvasóvá nevelést a családban és az alsó tagozaton is, másrészt *minden eszközt* be kell vetnünk azért, hogy az iskolai irodalomról ne a kínlódás jusson eszébe a gyerekeknek.

Az egri könyvtárban nemrég bírósági tárgyalást szerveztek, ahol a vádlott az *Egri csillagok* volt, a fő vádpont pedig az: „unalmas”, „elaltatja olvasóit”.

„Az ügyvéd védőbeszédében kitért arra is, hogy a vádlott még az unalmas részeivel is tanítja olvasóit. A tárgyalás során mind a vád, mind a védelem tanúi

felsorakoztak. A gyakran közbekiabálásoktól sem mentes tárgyalás folyamán nem sikerült valamennyi tanút meghallgatni, valamint mind a vád, mind a védelem kiegészítő adatgyűjtést kíván folytatni, ezért a bíróság a tárgyalást elnapolta, s az eljárás folytatását későbbi időpontra tűzte ki. A tárgyalás folytatásáról és az ítélethozatalról a későbbiek során tájékoztatni fogjuk az érdeklődőket.” (Margó 2013)

A fentebb írt „minden eszköz” említésekor ilyesmire is gondoltam. Mert akármi legyen is az ítélet, a tárgyaláson – azzal, hogy beszélnek róla, hogy érvelnek a regény mellett vagy épp ellene – Gárdonyi és az *Egri csillagok* csak nyerhet.

Felhasznált irodalom

- Ady Endre (1912): Az új Gárdonyi. In: Nyugat, 5. évf. 1912. 24. sz. 970. p.
- Benczik Vilmos (1999): Házi olvasmányok és olvasóvá nevelés az általános iskola 2–6. osztályában. In: A Budapesti Tanítóképző Főiskola tudományos közleményei. 1999. 17. évf. 109–138. p.
- Fenyő D. György (2013): Mi legyen a kötelező olvasmányok szövege? In: Mi az oka, hogy Magyarországon az irodalomtanítás modernsége lábra nem tud kapni? Szombathely: Savaria University Press, 66–75. p.
- Gergely Gergely (1965): Rákosi Viktor. In: A magyar irodalom története IV. Bp.: Akadémiai, 1965. 921–922. p.
- Gombos Péter (2013): Kamaszpanasz: Egy olvasásfelmérés tanulságai. In: Anyanyelv – Olvasás – Irodalom. Az ELTE TÓK nemzetközi konferenciája, ELTE TÓK Budapest, 2013. május 31.
- Gombos Péter (2009): „Ó, mondd, te mit választanál!”: A tanár felelőssége és lehetőségei a kötelező olvasmányok kiválasztásában. In: Könyv és Nevelés, 11. évf. 2009. 2. sz. 43–48. p.
- Gordon Győri János (2009): Kötelező, közös, kölcsönös olvasmány. Hagyomány és megújulás az iskolai olvasmányok kánonjában. In: Könyv és Nevelés, 11. évf. 2009. 2. sz. 28–36. p.
- Komáromi Gabriella szerk. (1999): Gyermekirodalom. Bp.: Helikon 352 p.
- Komáromi Gabriella (1998): A gyermekkönyvek titkos kertje. Bp.: Pannonica 411 p.
- „Margó” (2013): Bírósági tárgyalása gyermekkönyvtárban. In: a Bródy Sándor Könyvtár honlapja. [online] cop. 2013. 01. 25. [2013. 05. 31.] <URL: <http://www.brody.iif.hu/hu/node/13260>
- Mezei József (1965): Gárdonyi Géza. In: A magyar irodalom története IV. Bp.: Akadémiai, 1965. 901–914. p.
- Nagy Attila (2006): Az olvasás mint kiváltság? – Adatok és töprengés „A Nagy Könyv” akció ürügyén, In: Magyar Tudomány, 167. évf. 2006/9. 1113–1119. p.